

Günther Schnitzler

Zur »Philosophie« des Wiener Kreises

Wilhelm Fink Verlag,
München, 1980.

Danas je prilično rašireno, gotovo općeprihvaćeno mišljenje da li je logički pozitivizam prevladana filozofija. Postavljajući odviše radikalne zahtjeve, neopozitivisti nisu uspjeli u svojim osnovnim namjerama: Carnapovi pokušaji uspostavljanja logički strukturiranog jezika nisu zadovoljavajući, kriteriji smislenosti i besmislenosti nisu općeprihvaćeni, problem verifikacije i dalje je ostao problem, metafizika nije isključena ni iz filozofije ni iz svakodnevnog života. Stoga je s velikom sigurnošću moguće pretpostaviti rezultate ispitivanja ključnih pojmova filozofije Bečkoga kruga. Ova knjiga Güntera Schnitzlera u tom pogledu nije iznevjerila očekivanja.

Schnitzler je napisao uzoran prikaz osnovnih pojmova filozofije logičkog pozitivizma, razvijene u časopisu **Erkenntnis** za vrijeme njegovog desetgodišnjeg izlaza (1930-1940). Ukratko je prikazao shvaćanja prethodnika filozofije Bečkoga kruga Macha i Avenariusa te Wittgensteina koji je, kako znamo, jednim dijelom svog opusa začetnik neopozitivističke filozofije, a drugim dijelom inspirator filozofije običnog jezika. Wittgensteinov stav da su smisleni samo stavovi prirodne znanosti ugrađen je u temelje logičkog pozitivizma. U pogledu shvaćanja elementarnih stavova ili, kako ih Neurath naziva, protokolarnih stavova bilo je razilaženja među neopozitivistima. Neurath i Carnap odbacuju elementarne stavove kao osnovu za izgradnju znanstvene teorije. Ti stavovi moraju biti u skladu s cjelinom teorije, a budući da moraju nadilaziti privatno važenje tj. moraju biti intersubjektivno provjerljivi, nisu povlašteni u odnosu na druge stavove. Oni su se priklonili teoriji koherencije (Neurath) odnosno teoriji konsenzusa (Carnap). Schlick pak prihvatio je elementarne stavove kao osnovu znanstvene teorije. Suprotstavljajući se mogućim »hegelovskim« posljedicama Neurathova i Carnapova shvaćanja, prema kojem je u interesu održavanja koherentnosti teorije moguće odbaciti iskustveni stav koji je u proturječju s njom, on je ostao vjeran empirističkim polazištima teorije o elementarnim stavovima iskustva. Schnitzler je detaljno prikazao važnost problema smisla i verifikacije u filozofiji Bečkoga kruga. Glavna svrha postavljanja strogih, matematičkoloških kriterija smisla s jedne strane i inzistira-

nja na iskustvenoj verifikaciji kao jedinom načinu određivanja značenja stavova s druge, bilo je, kako kaže Schnitzler, »isključivanje onoga što su bečki neopozitivisti razumijevali pod metafizikom« (str. 80). U najradikalnijoj verziji te filozofije metafizikom se smatra sve što nije fizika ili što nije svodivo na nju. Za Neuratha smislene su »empirijska mehanika, empirijska sociologija i realne znanosti slične vrste koje mogu biti formulirane jezikom fizike. Sve drugo je besmisleno – metafizika« (str. 96). Schnitzler odbacuje takav reduccionizam. Komentirajući neopozitivističke kriterije smislenosti Schnitzler je svoj stav lapidarno iskazao riječima: »Osuda besmislenosti zahvaća preusko« (str. 57). Smisao je te izjave da preusko definirani pojam smisla biva primjenjivan daleko izvan područja svog mogućeg važenja.

Schnitzlerova je knjiga koristan priručnik u kojem će zainteresirani čitalac naći sustavnu prezentaciju učenja filozofa Bečkoga kruga. Uspješan prikaz popraćen je vlastitim kritičkim opservacijama koje pogađaju bit tretiranih problema.

Božo Kovačević

Kristian Kühl

Eigentumsordnung als Freiheitsordnung

Zur Aktualität der Kantischen Rechts- und Eigentumslehre

(Reihe: Praktische
Philosophie, Band 20,
356 str.)

Verlag Karl Alber,
Freiburg/München, 1984.

Knjiga **Poredak vlasništva kao poredak slobode**, koja već u podnaslovu svoju zadaću određuje kao prilog aktualnosti Kantove pravne, a napose vlasničko-pravne teorije, drugi je doktorski rad Kristiana Kühla (rođenog 1943. g.), profesora na katedri za krivično materijalno i krivično procesno pravo te pravnu filozofiju sveučilišta u Giesseanu. Taj je rad Kühl (već ranije promoviran kao dr. iur.) obranio u zim-

eínai). Istraživanje koje odgovara na pitanje o **próte oýsia** (Lambda knjiga **Metafizike**) polaže račune u okvirima pojmova cjeline (početak, sredina i kraj) koja je pokrenuta, te koja stoga mora imati svoj pokretački i svršni uzrok. Ovaj »epistemološki rez«, koji usput budi rečeno može biti prispodobljen kao razlika između opće i specijalne metafizike, možda može naći svoje ukinuće u analizi pojmova koji su uvjet mogućnosti kretanju kao takvom – **dýnamis** i **enérgeia**. Samo kroz iscrpnu raščlambu pojmova, ukoliko je ista uopće moguća, Zeta, Theta i Lambda knjiga **Metafizike** može se govoriti o eventualnom proceduralnom jedinstvu prve filozofije kao nađene znatnosti, do tada ona ostaje samo tražena.

Tin Radovani

Die Aesthetik des Widerstands

Hrsg. von Alexander Stephan
Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1983.

Suhrkampovi zbornici različitih »materijala« uz izabranu temu, posebno oni o klasicima filozofijske literature, nametnuli su se sveučilišnom pogonu i ne samo njemu kao polazište svestranog razmatranja neke teme; oni posvećeni književnosti također ulaze u nastavne programe. **Estetika otpora** trotomno djelo Petera Weissa, jest roman, no roman u onom širokom određenju što ga dopuštaju odredbe našega stoljeća. Zbornik tekstova o njemu, naime, posve u skladu s intencijama romana, razmatra prije svega estetiku otpora kao moguć problem, ne jednokratnu umjetničku tvorevinu čija je manifestna, privoslojna tema borba protiv fašizma tridesetih i četrdesetih godina. Knjiga se pojavila u vrijeme očite i obuhvatne oseke interesovanja za teme ove vrste; poplava tekstova o umjetnosti i društvu, neizbježnosti avangardnoga prijeloma u shvaćanju umjetničkih činjenica itd, ustupila je mjesto pomodnog usmjerenja raznim intimizmima (»Neue Innerlichkeit«), a ubrzo svemu što ulazi u po samorazumijevanju »postmoderno«. Weiss se na osebujan način nastojao još jednom suočiti s danostima povijesti, povijesti umjetnosti i književnosti, stavivši u zgradu sve sisteme učenja o odnosu političkoga i estetičkoga, individui, partiji, organizaciji i slobodi. Polazište je ono najjednostavnije: kako još uvijek postoje nasilje i potlačenost ne može prestati ni borba protiv njih.

Autori ovoga zbornika (Manfred Haiduk, Jost Hermand, Martin Rector, Lud-

ger Classen, Jochen Vogt, Burkhardt Lindener, Dieter Kimpel, Michael Winkler, Klaus Herding, Peter Bürger, Heinrich Dilly, Arnold Sywottek, Robert Jungk i Alexander Stephen) nastojali su uglavnom odrediti u čemu je političnost estetičkoga, zašto je za Weissa i njegove kako fiktivne tako povijesno zabilježene junake suočavanje s umjetničkim djelima, djelima najrazličitije vrste, od friza iz Pergamona preko Pitera della Francesce i Gericaulta do suvremenih, neizbježni dio njihovoga osvještavanja. Ne radi se o nekom traženju spoznaja a dakako ni odraza: ukoliko, dakako mimo intencije autora, sasvim potisnemo dimenziju osmišljavanja borbe, ostaje impresivno svjedočanstvo o suočavanju s umjetničkim djelima bez opterećenja bilo kakvih očekivanja, pa i bez opterećenja naobrazbe. Umjetnička djela ni kao vrijednost, ni kao statusni simboli ni kao potvrda obrazovanja koje prepoznaje specifične varijante već kao zahtjev i zagonetka. Teorijski stavovi Kritičke teorije o ambivalentnom karakteru umjetničkih činjenica, njihovom afirmativnom momentu održavanja postojećeg s jedne strane a i obećanju sreće, ukazivanja da ima i drugačijeg života s druge strane (a svi su autori priloga više manje obilježeni tom školom), kod Weissa su provedeni mimo poznatih »optimističkih« i »pesimističkih« varijanti: nema Benjaminovog povjerenja u pomak što ga omogućuje postauratska umjetnost i njezina tehnička reproduktivnost niti Adornovog sužavanja vrste umjetničkih djela koja su još relevantna, koja napornim suočavanjem s formom izbjegavaju laž.

Weissovo »rješenje« najjasnije je izloženo u osvrtnu Petera »Bürgera koji naglašava koliko se Weissovo vraćanje moralnome integritetu i sebe i drugih kao autora – umjetnika, suprotstavlja procesu izdavanja umjetnosti, njezine autonomije. Smatra, međutim, da je odvajanje područja umjetnosti od građanskog morala uvijek bilo proturječno i nedosljedno. Mi bismo dodali da Weissova revizija estetičkog kriterija obnavlja početnu gestu filozofijskog utemeljivanja autonomije. Kantova formulacija o »bezinteresnom svidanju« nastaje unutar shvaćanja o lijepome kao simbolu čudorednosti upravo mimo propisa normativne estetike i ilustracije morala. Mogućnost nadilaženja vlastite, uske pozicije u povjerenju da se možemo uziviti u prosuđivanje drugih u političkoj dimenziji znači povjerenje u neprinudne zajednice. Konkretnost umjetničkih djela, njihovo preživljavanje, njihovo stvaranje svijeta konkretizira utopiju. Estetika onda ne pripodlazi izvanjski. Marginalizacija rasprava o umjetnosti i društvu možda je upravo dobro došao predah koji prekida iscrpljene diskurse.

Nedežda Čačinović-Puhovski

skom semestru 1982/83 godine na filozofsko-historijskom fakultetu sveučilišta u Heidelbergu, no njegove su bitne teze prema riječima autora bile dovršene još 1978. godine u obliku dva seminarska rada. Istovremeno, riječ je o trećoj objavljenoj knjizi istoga autora, no prvoj u kojoj se isti bavi filozofskopravnom tematikom (ranije knjige su mu uglavnom bile ograničene na užu pravnoteorijsku tematiku, ponajviše s područja krivičnog i krivičnoprocesnog prava).

Nasuprot pravnofilozofskih nastojanja u DDR (M. Schumann, H. Klenner, S. I. Popov, G. Haney, M. Thom) koja na tragu Marxovih navoda o Kantovoj filozofiji kao »njemačkoj teoriji francuske revolucije« Kanta promatraju ponajprije filozofsko-historijski, kao »ideologa naprednog građanstva« i građanskih revolucija u 18. i 19. stoljeću, čija bi se politička pozicija (historijski ograničena i utoliko prevladana) dala prema tome locirati kao »tržišni liberalizam« ili, Mackphersonom formulom izraženo, kao »posjednički individualizam«¹, Kühl nastoji reaktualizirati neke Kantove pravnoteorijske i vlasničkopravne principe, te pokazati njihovu primjenjivost i podobnost i u današnjim pravnim i političkim diskusijama. Istovremeno, u svojim se zaključcima Kühl razlikuje i od one novokantovske struje (F. Vorländer, F. Staudinger, C. Schmidt, J. Jaurès) koja u Kantovim premisama nazire socijalističke konzekvence. Ipak, Kühlova je pozicija bliža novokantovskim socijalistima nego li istočnim kolegama, te se tako i prema vlastitom samorazumijevanju ocrtava kao »nastavak Jaurésovih nastojanja«². Ishodište svojeg pravnofilozofskog rehabilitiranja Kanta, koje je u ovome radu ograničeno na dokazivanje upotrebljivosti Kantovih argumenata u danas vrlo aktualnoj diskusiji oko privatnog (društvenog) državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, Kühl međutim ne nalazi, kao većina novokantijanaca, u temeljnom zakonu čudoređa, već u Kantovoj pravnoj teoriji, onako kako je ista razvijena u paragrafima 1 do 17 *Metafizike čudoređa*.

Takova redukcija teme iziskivala je ponajprije iznalaženje samostalnog fundamenta Kantove pravne teorije, nezavisnog od ostatka Kantove filozofije. Drugim riječima, bilo je potrebno još jednom razmotriti odnos pravne teorije i etike, a napose iznaći odgovarajući sadržaj pojma slobode, koji pravo dijeli s etikom. Tim zadacima Kühl se bavi u prvom poglavlju knjige, naslovljenom »Odnos prava i slobode u pravnoj teoriji *Metafizike čudoređa*«. Nakon kratke analize raznih pokušaja povezivanja Kantove pravne teorije i etike (W. Haensel, G. Dulckei, R. Dünnhaupt, W. Gallas, K. Larenz, W.

Metzger, W. Naucke, H. L. Schreiber, H. Mayer), kojima je prema Kühlovom mišljenju zajedničko to da vezu prava i čudorednosti nastoje uspostaviti čineći čudorednu slobodu objektom zaštite i opravdanjem prava i s njim povezane prisile, Kühl se posvećuje i suprotnim nastojanjima (K. Reich, J. Ebbinghaus, G. Geismann) koja nastoje pokazati nezavisnost pravne teorije od etike, a kojima se i Kühl na neki način priklanja ustvrdivši da je »pronalaženje jedne zajedničke baze za pravnu teoriju i etiku, bez da se izgubi razlika oba područja, još uvijek nerješiva zadaća«³. Formalizam u pravu onemogućuje naime kako vezanost za empirijske, tako i vezanost za moralne svrhe, te bi se Kantova pravna teorija utoliko doduše mogla opisati kao »čudoredna«, ali još uvijek ne i kao »moralna«⁴.

Iz istog razloga nadaje se i potreba za iznalaženjem pojma slobode pravne teorije, različitog od pojma slobode koji predležu moralu. Opći zakon prava, prema kojem je »pravo« svako ono djelovanje u kojem, ili prema čijoj maksimi, u skladu s jednim općim zakonom sloboda (samo)volje (Willkür) jednoga može postojati zajedno sa slobodom svih ostalih«⁵ nalazi svoju specifičnu razliku spram etike utoliko što se odnosi samo na *vanjske*, praktične odnose među ljudima, te pod uvjetima općosti i recipročnosti ograničenja, koja bi trebala omogućiti vladavinu slobode za svakoga, kao svoju najmanju pretpostavku ima slobodu (samo)volje ili praktičku slobodu (koja je ujedno i najniža potrebna stepenica za primjenu takovih pravnih pojmova kao što su uračunljivost, odgovornost i krivnja). Tako onaj pravni pojam slobode iz kojeg bi pravna teorija neposredno proizlazila, nalazi Kühl kod Kanta kao »nezavisnost od prisile

1 Odnosi se na knjigu C. B. Mackphersona, *Politička teorija posjedničkog individualizma*; vezu između Kanta i »posjedničkog individualizma« nastoji uspostaviti R. Saage, usp. »Besitzindividualistischer Perspektiven der praktischen Theorie Kants«, u *Neue Politische Literatur* 2/1972, str. 168 i d.; vidi i Kühl, str. 24.

2 Kühl, *Eigentumsordnung als Freiheitsordnung*, str. 37.

3 Kühl, *ibid.*, str. 73.

4 Kühl, *ibid.*, str. 84; Kühl se ovdje poziva na rad Otfrieda Höfkea, »Recht und Moral: ein Kantischer Problemaufriss«, u *Neue Hefte für Philosophie* 17, str. 32 i d.

5 Kant, *Akademieausgabe*, 6. svezak, str. 230; v. i Kühl, str. 78.

tude (samo)volje⁶. Opći princip prava utoliko nije instrument za omogućavanje čudorednog ponašanja, već instrument za omogućavanje ljudskog društvenog djelovanja uopće.

Nakon što je na ovaj način pribavio svojim razmatranjima odgovarajući teorijski legitimitet, Kühl u drugom poglavlju, »Kantova teorija vlasništva u **Metafizici čudoređa**«, svoju analizu započinje razlaganjem nekih historijskih pitanja, koja se odnose na teorijsku i praktičku recepciju Kantove pravne teorije. Kantov je, naime, historijski utjecaj na privatnopravno zakonodavstvo i privatnopravnu znanost u 19. stoljeću značajan, a i jedan od najutjecajnijih pravnih sistema prošlog stoljeća, naime onaj Savignyjev, snažno je inspiriran temeljnim pojmovima Kantove filozofije. S druge strane, u ovom se stoljeću najzanimljivija pitanja vlasničkopravne teorije ne nalaze više disciplinsko-terminološki gledano, u oblasti privatnog, već **javnog**, a napose **ustavnog** prava. Utoliko, Kühl smatra da se one ustavne odredbe (njemačkog, ali i gotovo svakog modernog ustava) kojima se vlasništvo i raspodjela njime s jedne strane jamče, ali se s druge strane utvrđuju i socijalne obveze koje iz vlasništva proizlaze, mogu utemeljiti iz obzora Kantove »privatnopravne« filozofije. Kühlova se ocjena utoliko temeljno razlikuje od preovladavajuće ocjene o Kantovom privatnom i stvarnom pravu iz sekundarne literature (W. Metzger, A. Lasson, G. Buchda, G. Lehmann, C. Ritter, R. Sage, R. Brandt, G. Luf, K. Psychopedis, H. Deggau, O. Höffe, W. Kersting) u kojoj preovladavaju negativne ocjene, koje idu sve do tvrdnje da se Kantova pravna filozofija nalazi pod utjecajem »najgore prirodopravne tradicije«⁷.

U drugom odjeljku drugog poglavlja Kühl prelazi na detaljnu analizu sadržaja prvih sedamnaest paragrafa **Metafizike čudoređa**. S obzirom na to da je predmet prava u užem smislu, unutar najviše podjele prava kod Kanta smješten u oblast stečenih prava (»vanjsko Moje i Tvoje«) Kantova (dakle i Kühlova) analiza teče u dva smjera: prvo – dokazivanje logičke mogućnosti, a potom i nužnosti privatnog vlasništva (u paragrafima 1 do 9); drugo – pokazivanje uvjeta stjecanja privatnog vlasništva (paragrafi 10 do 17). Budući da se Kühlova analiza uglavnom ne udaljuje od Kantovog teksta, te osim sistemskog povezivanja pojedinih paragrafa, i iznalaženja veza s cjelinom Kantove filozofije, u biti ne donosi ništa novo, ovdje ćemo je iznijeti tek u grubom ocrtu, više kao podsjetnik na strukturu Kantovog teksta.

Prvi paragraf **Metafizike čudoređa** posvećen je distinkciji između fizičkog (empirijskog) i inteligibilnog (puko

pravnog) posjeda. Kantova nastojanja usmjerena su na to da pokažu mogućnost inteligibilnog posjeda, posjeda koji bi se zbog svoje nezavisnosti od empirijskih uvjeta mogao definirati i kao **umni** posjed. Utoliko, drugi paragraf donosi **pravni postulat praktičkog uma**, koji glasi: »Moguće je imati vanjski predmet moje (samo)volje kao Moj«, a koji, s obzirom na privatno vlasništvo Kant zove i »zakon dopustivosti« (lex permissiva). Dokaz tog postulata Kant izvodi negativno, dokazujući da bi obrnuta tvrdnja, koja bi odricala mogućnost pravnog posjeda, bila protupravna kao opći zakon, jer bi vodila do poništenja slobode osobe i time svih prava uopće. Naime, urođena prava (unutarnje Moje i Tvoje) bila bi bez mogućnosti svoje konkretizacije u stečenim pravima (vanjsko Moje i Tvoje) bukvalno bespredmetna, te bi time ujedno bila ugrožena i sloboda djelovanja uopće. Kühl međutim, slijedeći Kantovu argumentaciju pripominje (i to je izlazna točka čitave njegove kasnije analize) da bi zabrana privatnog vlasništva (inteligibilnog posjeda) i sa njim povezane slobode djelovanja bila moguća tek kada bi se pokazalo da isto to vlasništvo i njegova sloboda (tj. sloboda raspolaganja) razaraju slobodu drugih, čime bi također bio ugrožen i opći princip prava.

Slijedeća tri paragrafa **Metafizike čudoređa** posvećena su daljnjoj razradi gornjih teza: riječ je o ekspoziciji, definiciji i dedukciji pravnog posjeda. Sedmi paragraf odnosi se na primjenu pojma pravnog posjeda, dok osmi i deveti iz nužnosti privatnog vlasništva izvode dalje nužnost građanskog stanja. Na ovome se mjestu kod Kanta nalazi i ekskurz koji utemeljuje nužnost države kao instance koja se legitimira putem osiguravanja prava pojedinaca (a to poimanje, čini se, Kühl u svojim kasnijim razmišljanjima možda nedovoljno analitički i kritički dijeli).

Paragrafi 10 do 17 posvećeni su problemima stjecanja vlasništva. Paragraf

6

Kühl, *ibid.*, str. 109 i d.; Gornji izvodi međutim ne znače da se Kühl priklanja stavovima o potpunom rascjepu prava i morala. Naprotiv (a kao što je već pripomenuto pod »čudoređem« pravne teorije), on ističe da Kant, unatoč mnogim nejasnoćama, u svojoj pravnoj teoriji pojam slobode ne upotrebljava uvijek nezavisno od pojma slobode kako ga inače nalazimo u njegovoj praktičkoj filozofiji. Čak štoviše, kod Kanta se ponegdje kao pretpostavka važnja teorije prava uopće, te kao pretpostavka za odgovor na metappravno pitanje o svrsi prava, pojavljuje pojam **autonomije**, što uz pravu i moralu zajednički pojam **osobe**, čovjeka kao **homo noumenona**, te ljudskog dostojanstva (Würde), omogućuje dovoljno doveznih točaka te dvije discipline.

7

Usp. Kühl, str. 120.

10 pritom se odnosi na prisvajanje stvari, te određuje i pojam »izvornog stjecanja«, što dalje biva razrađeno u paragrafu 11, gdje, približavajući se dalje materiji pravnih odnosa ljudi povodom stvari, tzv. stvarnom pravu, biva određen i zajednički inteligibilni posjed, kao pretpostavka svakog pojedinačnog individualnog posjeda. U paragrafima 12 i 13 tematizira se prvo i izvorno stjecanje zemljišta, paragraf 14 govori o osvajanju i općoj suglasnosti, paragraf 15 ponovo govori o nužnosti građanskog stanja, ovaj puta za stjecanje privatnog vlasništva, a posljednja dva paragrafa, 16 i 17 u vidu sažetka donose ekspanziju i dedukciju izvornog stjecanja uopće. U analizi Kantove teorije stjecanja Kühl naročito pažnju posvećuje Kantovim primjerima za ograničenje prava vlasništva, te Kantovom Izvodu prema kojemu se utemeljuje nemogućnost prava vlasništva nad ljudima.

Nakon duge, temeljite i detaljne analize koja je ipak ostala tek na prikazu i razjašnjenju, Kühl napokon, ističući da primjenjivost Kantove teorije vlasništva na današnje društvene odnose zavisi ponajprije od interpretacije istih (a što će se zaista kasnije dobro pokazati i na njegovom vlastitom tekstu), prelazi na treće i posljednje poglavlje, koje bi se trebalo izričito odnositi na glavnu zadaću, aktualiziranje Kantove pravne, a napose vlasničko-pravne doktrine, tj. na osvjetljavanje aktualnih društvenih i pravnih odnosa na taj način da se isti učine pristupačnim argumentaciji Kantove filozofije prava.

Kühl pritom kreće od Kantovog pojma prava kao skupa uvjeta pod kojima (samo)volja jednoga može prema jednom općem zakonu slobode postojati zajedno sa (samo)voljom svih ostalih. Iz toga slijedi i to da ni privatno vlasništvo ne bi smjelo biti pravno priznato ako nije podobno da u skladu s jednim općim zakonom bude kompatibilno sa slobodom sviju. U protivnom, međutim, zabrana privatnog vlasništva nije nipošto dopustiva, jer sama po sebi načelno protivrječi vanjskoj slobodi. Kao kamen kušnje za privatno vlasništvo uopće, a za pozitivno zakonodavstvo posebno, određen je tako opći princip prava, a kao posredovanje u njegovoj primjeni na pojedinačne slučajeve postavljena pravna znanost. Ova, međutim, ne bi smjela biti neosjetljiva i na empirijska socijalna istraživanja, koja bi trebala pokazati gdje je danas, uslijed nepridržavanja općeg zakona slobode, sloboda ugrožena.

Odbijajući prigovor da se Kantov pojam privatnog vlasništva ne može primijeniti na nove, netipične i »neklasne« oblike prava vlasništva, Kühl smatra da je isti postupak opravdava-

nja primjenjiv i u dugoj, ali još uvijek vrlo aktualno diskusiji oko pitanja privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Takav stav, međutim, ne isključuje mogućnost diferencirane obrade jednog nedjeljivog prava vlasništva. Naprotiv, smatra Kühl, upravo iz logike Kantovih principa slijedi i pravo i obveza države da u cilju očuvanja slobode sviju, unutar granica jednog decentraliziranog, tj. još uvijek samo privatnopravnog vlasničkopravnog režima nad sredstvima za proizvodnju, regulira neka ekonomska i vlasničkopravna pitanja ograničavajućim normama (ograničavajućim po slobodu vlasnika, dakako). Iz istog prava, međutim, smatra Kühl, ne da se izvesti niti ovlaštenje, niti opravdanje za takove zahvate kao što su podruštvljenje ili podržavljenje sredstava za proizvodnju. »Pravni poredak, koji ima slobodu kao princip, već se na prvi pogled ne slaže s centralnim planiranjem ekonomskih zbivanja.«⁸ Kühl je ipak svjestan da i u »slobodnim« uvjetima gdje je svakom pojedincu prepuštena »potraga za vlastitom srećom i blaženstvom«, a država, iako aktivna, ipak svedena tek na moderatora i regulatora društvenih zbivanja, još uvijek ostaje problem osiguravanja slobode nasuprot koncentracije društvene moći. Da bi taj zadatak bio uspješno obavljen, potrebno je osigurati slobodu kao jednakost, no ne kao jednakost posjeda, već kao jednakost u odnosu spram principa slobode, i to: negativno – kao uklanjanje privilegija koje ugrožavaju slobodu, pozitivno – kao osiguranje uvjeta za ostvarenje slobode u društvu, a posebno u ekonomskom prostoru. Ovo potonje očituje se kao **jednakost šansi**, što međutim, ističe Kühl, ako ne želimo da princip slobode shvatimo cinički, ne smije ostati tek na pukoj formalnoj mogućnosti stjecanja privatnog vlasništva (pa tako i vlasništva nad sredstvima za proizvodnju), već treba biti interpretirano kao **realne šanse** za sve. Uspostavljanje i osiguranje tih šansi zadaća je prava, koja je, doduše, u oblasti privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju nešto teže ostvariva, zbog raznih poteškoća, od kojih Kühl naročito ističe nasljeđivanje poduzeća i, time, perpetuiranje aktualnih vlasničkopravnih odnosa, te državne subvencije koje, »ako već ne uništavaju slobodu, onda bar uništavaju svijest o njoj«⁹.

Kao moguće odgovore na te poteškoće, te kao još jednu mogućnost da se

⁸ Kühl, *ibid.*, str. 261.

⁹ Kühl tu citira G. Haverkatea: *Rechtsfragen des Leistungsstaats*, str. 145 i d.; v. i Kühl, str. 291.

unatoč njima zadrži realna mogućnost stjecanja privatnog vlasništva za sve, Kühl tematizira sudjelovanje radnika u poslovnoj dobiti, te njihovo suodlučivanje u donošenju poslovnih odluka. Premda niti jedno niti drugo Kühl principijelno ne odbacuje, ipak zadržava izvjesne sumnje u prikladnost obojega, koje sumnje, zanimljivo, ne idu toliko u pravcu efikasnosti radničkog dioničarstva i suodlučivanja kao oružja protiv koncentracije vlasništva, već se prije očituje kao bojazan da bi obadva instrumenta (jednako kao i njihov zaoštreni oblik – socijalizam) mogli ugrožavati djelovati na kantovski interpretiranu slobodu za sve. Kühl se doduše ipak vraća na probleme odnosa vlasništva i vlasti, koji odnos opisuje kao »kamen kušnje« i »ispit« za svaku kantovsku pravnu teoriju. Šanse za polaganje tog ispita su, navodi Kühl, na prvi pogled male, a pad na njemu definitivno bi pokazao nemoć prava spram ekonomije. Kühl, uvijek optimistički raspoložen kada je pravo u pitanju, taj problem ipak ne vidi kao principijelno nerazrješiv, te tvrdi da naredbodavne ovlasti poduzetnika (na što se, čini se, za njega svodi problem »vlasti«) i nisu neka opasnost za opću (a onda i radničku) slobodu, ukoliko se zasnivaju na instituciji ugovora o radu, a ne na vlasništvu kao takvom. U prvom slučaju, naime, smatra Kühl, dolazi do riječi pravo, koje može i mora osigurati uvjete pod kojima se može održati sloboda najamnih radnika. Naravno, nije isključeno da taj cilj pod aktualnim epohalnim pretpostavkama možda i nije ostvariv (što je, čini se, za Kühla ipak tek daleka hipotetička mogućnost) i, tek tada, »kada bi se dalo dokazati da održanje slobode osoba ovisnih od nadnice u jednom sistemu koji dopušta privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju nije moguće, dobile bi možda forme zajedničkog vlasništva i s njima povezano ukidanje privredne slobode privatnih vlasnika svoje opravdanje.«¹⁰

Oprilike u istom smjeru idu i zaključci Kühlovog rada, koji, nastojeći rehabilitirati kantovski interpretirani princip slobode za sve, uvijek polaze od privredne i tržišne slobode privatnog poduzetnika, pa tek onda ako ta sloboda bezuvjetno ugrožava slobodu drugih (što nije dokazano, a i teško je dokazivo) dopušta državnu intervenciju koja bi tu slobodu ograničavala, bilo koji oblik zajedničkog vlasništva, pa onda možda čak i socijalizam (iako isti dokazano pogibeljno djeluje na slobodu pojedinca, ili barem pojedinca-vlasnika).

Istom, omekšano-liberalnom argumentacijom, završava se i Kühlov tekst, izuzmemo li doista impozantnu bibliografiju u kojoj je navedeno oko 350, najvećim dijelom novijih naslova. Iako

bi to na prvi pogled moglo svjedočiti o temeljitosti autora, izgleda ipak da se tolika izdašnost sekundarne literature pri obradi primarnog problema pokazala prije kao poteškoća, nego li kao prednost. Naime, nakon izdašnih i svestranih uvoda, koji zauzimaju otprilike 250 stranica (tri četvrtine obima knjige), glavna zadaća knjige, propitivanje aktualnosti Kantove vlasničko-pravne teorije, svedena je bukvalno na natuknice (»Stichworte zur Aktualität der Kantischen Rechts- und Eigentumslehre«, naslov je posljednjeg odsjeka). Utoliko nije ni čudo da su Kühlovi vlastiti stavovi često nedorečeni, i u cjelini možda zanimljiviji po načinu na koji se kroz filozofskopravni formalizam Kantovog tipa pokušava legitimirati jedna politička pozicija (prema samorazumijevanju bliska socijaldemokraciji, no prema stavovima i političkim analogijama često možda i dosta desnijima) negoli prema svom čisto filozofijskom sadržaju. Kao kuriozitet dade se ovdje navesti i mjesto na kojem Kühl, u kratkom spoju između Kanta i sadašnjice, za ovoga tvrdi, na neki način dosta slično onome što je s obzirom na svoju filozofiju ustvrdio Hegel za apsolutističku malograđansku prusku državu, da se »Kantova pozicija nalazi u napadnoj bliskosti danas važećem vlasničko-pravnom poretku u Saveznoj Republici Njemačkoj«.¹¹ Usporedba s Hegelom ovdje se, dakako, ne smije shvatiti u pozitivnom smislu.

Alan Uzelac

Raimundus Lullus

Die neue Logik

Felix Meiner Verlag,
Hamburg, 1985.

Jedan od najuglednijih izdavača klasičnih filozofskih tekstova na njemačkom jezičnom području, hamburški Felix Meiner, je među svojim ostalim aktivnostima počeo sistematski izdavati tekstove srednjovjekovne filozofije, vrlo često u paralelnom, latinsko-njemačkom izdanju, ili pak kada se radi o drugoj tradiciji, onda i na arapskom – kao što je slučaj s izdanjem Majmonidovih tekstova.

¹⁰ Kühl, *ibid.*, str. 306.

¹¹ Kühl, *ibid.*, str. 250.